

## TÜRK İŞLEMELERİ (1)

Yazan:

*İsmail ÜNAL*

yatak ve oda takımlarının biz-

Topkapı Sarayı Müzesi Asistanı

de (3) her milletten fazla ileri gitmi,2, bilhassa XVI. ncı asıma çok incelmış ve en mütakamil şeklini almıştır. Bu tezyini san'at Türk hudutları içerisinde kalmamış, sınırları aşarak Balkanları ve işlemlerle pek meşhur olan Macaristanda (4) ve hatta Avrupa'da tesirini göstermiştir. Garpta eski Türk işlemlerinin kıymeti çok eskiden takdir edildiğinden bunlar diğer tarafta aranmaya başlanmış, toplanan ve satılmayan parçalarla koleksiyonlar teşkil edilmiş ve Türk İşlemeciliği Hakikatinde ciltleri, eseder yazılmıştır (5). Türk İşlemlerini tetkik etmek ve toplamak için de bir Alman heyeti 1907 yılında Anadolu'yu gönderilmiştir (6).

Yirmi yirmi oş seneidenberi memleketimizde bu konu ele alınmış ve memleket dahilinde kalmış bulunan işlemlerin memleket dışına çıkmaması için vilayet müzelerince toplanmaya başlanmıştır. Ankara Etnoğrafya Müzesinde büyük bir koleksiyon teşkil edilmiştir

zat kendileri hazırlarlar. Esasen her gem: kız, küçük yaştan itibaren işlemeciliği öğrenir. Evlenecek olan bir genç kızın zevki, adetleri, sabrı ve tahammülü ve sebatı işlemlerinin güzelliği ile ölçülür. İşte bu yüzden:- ki, en fakir ve mütevazı evlerde bile günlük işlere tahsis edilmiş bu çeşit işlemlerden pek çok bulunur ki, bunlar arasında elbise, mendil, örtü, yorgan yüzü, havlu v. s. işaret olunabilir.

(4) Gertru Polotay . (Les Influenc 5 Turques dans la broderie Hongroise) La Nouvelle revue Hongroise. 1937,

(s) A. J. B. Wace, Mediterranean an,1

Near Easterin embroidery, London, 1935.

M. Berry. The Art Bulletin the university of Chicago.

İnsanın giydiği ve kullandığı eşy...1. yı tezyin etmek ve süslemek arzusunndan doğan işlemecilik, süsleyici sanatların en eskilerinden birisidir. Türk işlemecilik tarihi çok eski devirlere çıkmaktadır. Uygur Hanlarının yabarcı sefirleri altın ve gümüş tel ile işlemiş çok zengin tezyinatı taşıyan örtülerle kaplı altın lıha üzerinde kabul ettiği, son tetkiklerden anlıyoruz (2). Ort.1. Asya'da yapılan arkeolojik araştırma ve kazılar da bunu teyid etmektedir. Fakat., bugün müzelerde ve hususi koleksiyonlarda bulunan en eski Türk işlemleri ancak XVI. yüzyıla tarihlenmektedirler. Eski devirlere ait bir işleme mevcut olmadığı gibi, Selçukiler ve hatta ilk Osmanlı devirlerine ait bir malzeme mevcut değildir. Bu da işlemin ince kumaş veya deri üzerine yapılmış olması bu maddelerin rutubete ve harici tesirata karşı fazla mukavim olması ve zamanla da bu malzemenin çürümü ve harap olmasından mütevebbittir.

İşlemecilik, Osmanlı Türkleri'in-

(1) İşleme, bez, keten, ipek, atlas, çuha, deri vesaire üzerine iğne, beyaz ve renkli ipekli iplik, altın, gümüş tel ve kılaptanla yapılan kabartma tezyinata denir. Deri üzerindeki aplikedir. İşlemler iğne ve işleniş tarzlarına göre; suzeni, müşebbek, hesap, gözeme, sarma, balıksırtı, hasırığnesi, civan-kaşı, Kıbrıs, antika, sıçandışi diye gruplar ayrılır. Bak: Melek Celal. Türk İşlemelen. İstanbul, 1939.

(2) Celal Esat Arseven. L'Art Turc. İstanbul, 1939.

(3) Dışarıda çalışmayan şehirli ve köylü kadını ev işinin haricinde vaktini hah ve kumaş dokumakla ve kullandıkları lüzumlu eşyayı işlemekle geçirirler. Bilhassa genç kızlar kendi cihazlarını teşkil eden işlenmiş çamaşır, elbise,

ki, bu koleksiyon Türk İşleme tarihinin aydınlanmasında mühim rol oynayacaktır. Topkapı Sarayı Müzesinde de çok, zengin bir işleme koleksiyonu bulunmakta. Saray, müze haline ifrag edildikten sonra Sarayın köşe bucağında bulunan muhtelif eşya arasından seçilen bu nadide eserler bugün Müzenin İşleme Dairesinde teşhir olunmaktadır. Saray koleksiyonunun bir hususiyeti de eşyaların üzerinde bulunan etiketlerini sahipleri ve devirleri kolaylıkla anlamakta ve bunlarla mukayese ederek diğer parçaların tasniflerinde ve devirlerinin tayinlerinde bir kolaylık olmaktadır. XVI ncı yüzyıldan XIX uncu yüzyıla kadar işlemenin her çeşidini bu koleksiyonda görmek mümkündür. Saray için sureti mahsusada yaptırılmış ve bir kısmı kıymetli taşlarla tezyin edilmiş parçaların başka koleksiyonlarda eşlerinin bulunmayacağı aşîkardır.

Bu işlemler hakkında birkaç seneden beri bazı neşriyat da yapılmıştır. Melek Celal Hanım, keten üzerine yapılmış dört köşe ve mustaW şekilde olan işlerden, işleme tekniğinden, motiflerden ve renklerden bahsetmektedir (7). Prof. E. C. Arseven, Fransızca yazdığı Türk San'atı ve Türk Tezyinatı (8) eserinde ve Topkapı Sarayı Müzesindeki Vd. Tahsin öz de Güzel San'atlar ve La Turquie Kamaliste mecmualarında aray koleksiyonundaki Türk işlemlerinden bahsederler (9). Yine bu koleksiyona ait birkaç renkli resim mu te if dergi ve mecmualarda neşredilmiştir (10).

(6) Melek Celal. Türk İşlemleri. İstanbul, 1939.

(7) Prof. Celal Esat Arseven. L' Art Turc. İstanbul 1939, page 270.

Prof. Celal Esat Arseven. Les Arts decoratifs Turcs İstanbul, page 138.

(8) Tahsin Öz. (Türk El İşlemleri ve Resim Dairesi) Güzel San'atlar mec. İGt. 1942, sayı: 4, s: 29.

Tahsin Öz. (La Broderie Turque) L11

Turquie Kamaliste, 1941 no. 44, page: 9,

(10) La Turquie Kamaliste. No.

7, 9,

10, 13.

MOTİFLER:

Türk işlemlerinde kullanılan motifler diğer san'at hölüm}erinde kullanılanlardan daha fazladır. İşlemlerde san'atkar hiçbir kayda tabi olmadığından muhitinden aldığı ilhamla hadsiz; hesapsız motif yaratmış ve gördüğü. duyduğu ve hissettiği gergeli başında kumaş üzerine çizmiş ve işlemiştir.

Tezyini şubeleri yekdiğerinden ayıran esası süslenen maddenin nevidir. Taş, ia, tahtada, kumaşta, halıda işlemede görülen lale aynı laledir. Fakat san'at - kar işlemede bulunduğu serbestiyi, diğerlerinde bulamamış, tezigah, atölye gibi bazı şeylere bağlı kalmak zorunda kalmamıştır. İşlemlerde kullanılan aynı motifler muhtelif muhitlerde bazı değişiklik arzeder. Bu değişiklik halı, kumaş ve sairede olduğu gibi, her memlekette ananevi bir şekilde muhafaza olunmuştur. İşte bu sebeptendir ki, mahalli karakterize eden motifler, renk, ip ve işleme tarzı, parçanın devrini ve nerede yapıldığını kolayca tesbitte yarar. Türk işlemlerinde ilk motifler geometrik ve hayvani şekiller teşkil ederler. Bunlar, devirler boyunca tekmül göstermiş, stilize olmuş ve muhtelif şekillerle girmiştir. İşlemeciliğin en vüks,ek devri olan XVI. asırdan itibaren geometrik ve hayvan şekilleri yerlerini daha mütenevvi olan çiçek ve nebati motiflere bırakmıştır. İşlemler üzerinde tesbit edilen bellibaşlı motifler şunlardır:

*Heri;desi şekiller, insan ve hayvan figürleri, çiçekler (lale, karanfil, süm-bül, gül, menekşe), Meyveler (üzüm, nar, armut, kayısı, şeftali) Köşk, saray, çadır, gemi, kayık ve tabiat manzaraları; son devir işlemlerinde ise birçok Avrupalı motifler.*

RENKLER:

Türk işçisinin renk intihabında ince zevki, parlak ve acı renklere kıymet vermediği ve daima tatlı ve soğuk renkleri seçtiği görülür. Son devir işle-

meleri istisna edilirse, hiçbir zaman işlemlerde acı ve çığ renklere tesadüf edilmediği gibi, bunlardaki renk ahengi çok mükemmeldir. Siyah müstesna, hemen hemen her renk kullanılmıştır. Fakat, sonradan muhtelif tesirlerle memleketimize gelen ikivyevi boyalar eski tatlı renklerin kaybolmasında başlıca amil olmuştur. XVI. asırdan XIX. asıra kadar olan Türk işlemlerinde bu ince zevkin örneklerini görmek mümkündür. Bu işlemlerde kullanılan altın ve gümüş teller bu renklerin kibarlıklarına bir zarar vermemiş, bilakis ayrı bir hususiyet vermiş ve bunlara ilave edilen kıymetli taşlar da işlemin haşmetini artırmıştır. Kök boyalar ile boyananlar bugüne kadar aslı renklerinin tazeliklerini muhafaza etmişler ve asıllarından bir şey kaybetmemişlerdir. Ağızdan ağza terkipleri devredilen bu boyaların asılları bugün tamamen kaybolmuştur.

XVI ncı yüz.yılı işlemlerinin renkleri sonrakilerden daha sadedir. Bir iki renk ile işlenmiş parçalar da mevcuttur. Yalnız sanatkar, renkleri pek mahirane ve cesaretle işlemiş ve sanki tabiatın renkleri budur diye, yaprağı mor, bulutu sırma ve toprağı mavi ile yapı vermiştir. Fakat onların dizilişlerinde göze yabancı ve aykırı gelen bir şey görmek mümkün değildir (11). Ma:ale-

(11) Melek Celal. Türk İşlemleri. İstanbul 1939, s. 19.

sef son devirlerde yapılan işlemlerde bu sadelik görülmediği gibi, renkler zevksiz ve acı olmağa başlamıştır.

### TÜRK İŞLEME ÇEŞİTLERİ:

İşleme çeşitleri pek mütenevvi olup çadırdan mendile ve kaftandan pabuça kadar her türlü giyim eşyaları, örtüler, vesaire işlenmiştir. Bazı parçalar da kıymetli taşlarla tezyin edilmişlerdir. Saray koleksiyonunda bu çeşit parçalar pek çoktur. Burada Arz Odasının örtülerile, bazı taht minderleri ve İşlemler Dairesinde teşhir olunan incili çepkenler ve kemerler zikredilebilir. İşlemler umumiyetle kumaş veya deri üzerine yapılmışlardır.

Kumaş üzerine yapılanlar: Hil'at, kavuk örtüsü, yorgan yüzü, mendil, kuşak, nihali, bohça, torba, ok muhafazaları, cüz kâseleri, yastık, kuşak, kabe perdeleri, saf seccedeleri, uçkur, paçalık, traş önlükleri, mahmûn parçaları, çadır ve çadır etekleri ve parçalı bohçalardan ibarettir.

Deri üzerine yapılanlar: apJiike suretile yapılmışlardır. Sofra altları, seccade, çekmece, gırba, ferman çantaları, muhafazalar, niha'liler, cilbent, pabuç, çizme ve eldiven v. s. den ibarettir (12).

(12) Avrupa XVIII nci asırda güderi yaptığı halde İstanbul'da XVI ncı yüzyılda güderi yapılmıştır. Ayrıca bu güderiden yapılan pabuç, eldiven v.s. de renkli ipekle işlenmiştir.

